

Hlubek, Lukáš; Dehnerová, Hana

Nález destruovaných (?) kachlových kamen a doklady staršího osídlení v okolí zámku ve Velkých Losínách (okres Šumperk)

Archaeologia historica. 2025, vol. 50, iss. 1, pp. 315-335

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2025-1-11>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82355>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 01. 07. 2025

Version: 20250625

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NÁLEZ DESTRUOVANÝCH (?) KACHLOVÝCH KAMEN A DOKLADY STARŠÍHO OSÍDLNÍ V OKOLÍ ZÁMKU VE VELKÝCH LOSINÁCH (OKRES ŠUMPERK)

LUKÁŠ HLUBEK – HANA DEHNEROVÁ

Abstrakt: Na podzim roku 2015 proběhla rekonstrukce elektroinstalace zámku ve Velkých Losinách. Přibližně uprostřed jižní strany nádvoří byla výkopovou rýhou zachycena situace (k. 108) obsahující možnou destrukci kachlových kamen. Tuto interpretaci podporují vyzvednuté kusy mazanice, které lze spojovat s výmazem kamen, a také celkové provedení kamnářské keramiky. Z výkopu pochází několik desítek zlomků režných komorových, baňkovitých a nádobkových kachlů. Na základě morfologických znaků a zjištěných motivů můžeme předpokládané otopné těleso zařadit do průběhu první poloviny 16. století. Konvolut kamnářské keramiky lze patrně spojovat s blíže neurčeným objektem, který předcházal dnešnímu velkolo-sinskému zámku postavenému v druhé polovině 16. století.

Klíčová slova: Velké Losiny – zámek – pozdní středověk – kachle – destrukce kamen.

The find of a destroyed (?) tile stove and evidence of earlier settlement in the vicinity of the Velké Losiny chateau (Šumperk district)

Abstract: In the autumn of 2015, the electrical installation in the Velké Losiny chateau was reconstructed. Approximately in the middle of the south side of the courtyard, a context (k. 108) containing a possible destruction of a tile stove was detected by an excavation trench. This interpretation is supported by the recovered pieces of daub which might be associated with the greasing of the stove, and also by the overall style of the stove's ceramic. The excavation yielded several dozen fragments of naked, chamber, bulb-shaped and pot-shaped tiles. On the basis of the morphological features and the motifs found, the presumed stove can be placed in the first half of the 16th century. The series of stove ceramics is probably associated with an unspecified structure that preceded the present Velké Losiny chateau built in the second half of the 16th century.

Key words: Velké Losiny – chateau – late Middle Ages – tiles – destruction of stove.

Úvod

Mezi nejvýznamnější památky šumperského okresu nepochybně patří státní zámek ve Velkých Losinách. Stavba dnešního památkového objektu započala v 80. letech 16. století, přitom ještě v urbáři z roku 1577 byla výslovně uvedena tvrz. Předpokládá se, že pozůstatky této starší tvrze tvoří dnes podstatnou část východního zámeckého křídla. Podle dosavadní literatury má toto původní sídlo představovat obdélná část s mezipatrem a zaobleným nárožím, kterou stavitelé za-komponovali do nově vznikajícího reprezentativního zámku ve Velkých Losinách (např. Spurný a kol. 1983, 263; Plaček 2001, 676–677; Brych–Rendek 2008, 572).

Předložený článek se zabývá analýzou kamnářské keramiky, která byla vyzvednuta v roce 2015 během záchranného archeologického výzkumu na nádvoří zámku ve Velkých Losinách. Výkopová rýha zde protřela nálezovou situaci obsahující kachle, které nejspíše pochází z jednoho kamnového tělesa. Na základě morfologických znaků a také ikonografie můžeme tyto výrobky klást do průběhu první poloviny 16. století (k tomu Doupal 2016, 21; Dehnerová–Doupal 2016, 322–323). Nález přináší nový impuls k diskusi o počátcích osídlení v těchto místech před výstavbou renesančního zámku. Zároveň získaná kolekce přispívá k úvahám o sociálním postavení objednatelů kamen v pozdním středověku a na prahu raného novověku.¹

¹ Za konzultace ke stavebnímu vývoji zámku i k nejnovějším archeologickým výzkumům autoři děkují Mgr. Tomáši Vitkovi a Mgr. et Mgr. Jakubu Novákovi, Ph.D.

Poloha a popis zámku ve Velkých Losinách

Obec Velké Losiny se nachází asi 10 km severovýchodně od města Šumperka. Jde o obec silnicového tvaru umístěnou v údolí, kterým protéká potok Losinka a následně se vlévá do řeky Desné. Velkolosinský zámek leží při jižním okraji dnešní obce (obr. 1). Zámecký objekt se skládá z několika stavebních odlišných celků, a to vysokého zámku na severní straně a jižního nízkého zámku. Mezi nimi se rozkládá lichoběžníkovité nádvoří. Na jižní straně se k nízkému zámku napojuje patrová chodba spojující pozdně barokní tzv. kočárovny. Na východní straně z míst mezi vysokým a nízkým zámkem vybíhá tzv. empírové křídlo (obr. 2, 3).

Nejstarší část památky reprezentuje vysoký zámek (obr. 3:1), který má půdorys ve tvaru písmene U. Objekt je trojpodlažní a směrem do nádvoří je opatřen arkádovými ochozy. K jihozápadnímu rohu vysokého zámku přiléhá osmiboká věž s ochozem a renesanční cibulovou bání. Západní průčelí zaujímá dodatečně vestavěná kaple s trojbokým závěrem. Vnější fasády vysokého zámku pokrývá sgrafitová omítka. Naproti tomu křídla nízkého zámku jsou přisazena k nárožím vysokého zámku a uzavírají celou dispozici zámeckého nádvoří. Tato část je pouze dvoupodlažní (obr. 3:2). Renesanční původ křídel nízkého zámku naznačují analytické sondy v omítce s odkrytými fragmenty sgrafita. Chodbou napojený objekt tzv. kočároven (obr. 3:3) má na zadním průčelí dvě vybíhající křídla, která naznačují odbouranou barokní jízďárnu. Tzv. empírové křídlo (obr. 3:4) vybíhá směrem k východu (např. Lejsková-Matyášová 1971, 33–38; Spurný a kol. 1983, 263–267; Turková 2001, 64–67, 73–74; Plaček 2001, 676–677; Jakubec-Vlková 2017, 615–631; Vítek 2024, 9–10).

Stručná historie zámku a vsi Velké Losiny

Podle starší literatury byly Velké Losiny založeny v rámci kolonizace údolí Desné ve druhé polovině 13. století. Například podle J. Březiny (1932, 178–179) se původní ves jmenovala Ullersdorf, ale později bylo prokázáno, že jde o název vsi Oldřichov u Šternberka (k tomu Burian 1985, 3–6; Vítek 2024, 85). Nicméně možné osídlení ze 13. století v okolí Velkých Losin může naznačovat keramika z druhé poloviny 13. století nalezená v blízké vsi Bukovice (Kouřil 1991, 65). Ostatně v průběhu druhé poloviny 13. a na počátku 14. století zaznamenáváme písemné i archeologické doklady o postupující kolonizaci severní části Šumperska (např. Goš 1993, 73–76; Kouřil–Wihoda 2002, 22–32; Goš–Halama 2013; 2014; Bystroň 2018 ad.). Ves původně patřila k šumperskému panství, ale po výstavbě Nového hradu u Hanušovic tvořila součást novohradského panství (např. Doubravský 2001, 14).

První písemnou zprávu o Velkých Losinách máme až z poloviny 14. století, kdy zde stál kostel s farou přidělený k nově založenému biskupství v Litomyšli. Na konci 14. století patřila ves s okolím do majetku moravských markrabat – roku 1391 markrabě Jošt odpustil losinskému rychtáři Wickerovi odúmrtí. V průběhu první poloviny 15. století započalo období zástav a ves drželo několik různých majitelů. Na konci 15. století vlastnil Velké Losiny rod Žerotínů nejprve jako zástavu a od roku 1507 se staly pevnou součástí jejich držby (Bartoš a kol. 1993, 497–498; Turková 2001, 64; Štěpán 2002, 83, 308).

Do 60. let 16. století sídlili Žerotínové v Šumperku, ale město se vyplatilo z jejich vlastnictví a následně se rod přesunul do Velkých Losin. V písemných pramenech je zde na konci 60. let 16. století zmíněna tvrz (k tomu Jakubec–Vlková 2017, 605; Vítek 2024, 87). Zápis v urbáři z roku 1577 uvádí, že u tvrze stály také dvůr, pivovar a mlýn (např. Nekuda–Unger 1981, 308; Doubravský 2001, 15). Nedlouho poté nechal Jan ml. ze Žerotína na místě tvrze vybudovat honosný renesanční zámek, který měl nejprve půdorys ve tvaru písmene L. Následně byl zámek roku 1589 dostavěn do tvaru písmene U a opatřen arkádami (Jakubec–Vlková 2017, 610–615). Ještě během druhé poloviny 16. století nacházíme v pramenech zmínky o zdejších lázních a také o místní papírně. Na počátku 17. století Žerotínové nechali postavit nový luteránský kostel se školou. Založili několik dvorů, obnovili některé zpuštělé vesnice a nově vysadili ves Klepáčov. Nicméně poddaní, zatížení

Obr. 1. Velké Losiny. Poloha zámku vyznačena bodem. Digitalizace J. Grégr na podkladu ZTM10, mapový list 0408-C-19. Zdroj <https://ags.cuzk.gov.cz/geoprohlizec/>.

Abb. 1. Velké Losiny. Lage des Schlosses mit Punkt gekennzeichnet. Digitalisierung J. Grégr nach Vorlage einer Topographischen Grundkarte ZTM10, Kartenblatt 0408-C-19. Quelle <https://ags.cuzk.gov.cz/geoprohlizec/>.

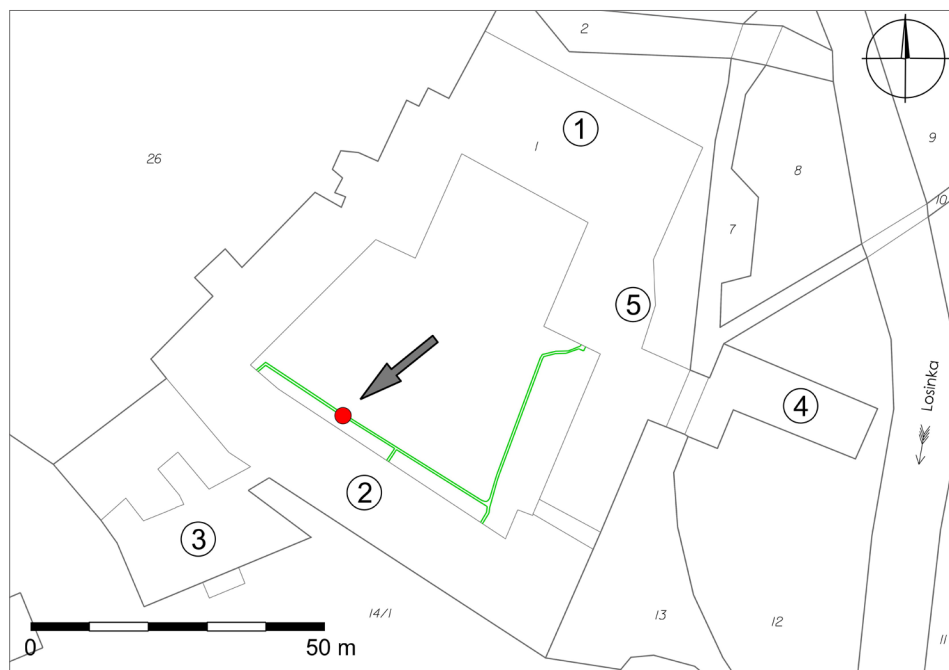
Obr. 2. Velké Losiny. Pohled na zámek od jihu. Foto D. Spáčil, 2024 (za možnost využít fotografii autorovi děkujeme).

Abb. 2. Velké Losiny. Blick auf das Schloss aus Süden. Foto D. Spáčil, 2024.

značnými robotami, vyvolali vzpouru proti vrchnosti, která u soudu skončila jejich porážkou. Druhá revolta započala roku 1620 a v následujícím roce poddaní opět prohráli. Z důvodu účasti Žerotínů na stavovském povstání mělo dojít ke konfiskaci jejich majetků, ta ale nikdy neproběhla a panství zůstalo Žerotínům i po skončení třicetileté války (např. Trapl 1968, 68–71; Bartoš a kol. 1993, 497–498; Doubravský 2001, 15–22; Brych–Rendek 2008, 572–579; Lapáček 2012, 47–49).

Co se týče dějin obce a zámku, často se objevuje názor, že už ve středověku existovala ve Velkých Losinách tvrz, která předcházela zámku (např. Plaček 2001, 676–677). V písemných pramenech je tvrz poprvé uvedena na konci 60. let 16. století a následně také v urbáři z roku 1577 (Turková 2001, 64–65; Jakubec–Vlková 2017, 610). Možné panské sídlo ve Velkých Losinách bývá spojováno s obdobím zástav v první polovině 15. století. Určitou oporu pro toto tvrzení představuje zápis v Moravských zemských deskách z roku 1412, který nás informuje o Janu Dítěti seděním na Losinách (Spurný 1983, 262; Plaček 2001, 676). K roku 1436 registrujeme podobný záznam týkající se Vaňka Michlíka. Není však jisté, kde jejich sídlo stálo. Jeho původní polohu snad zachycuje mapa velkolosinského panství z roku 1739, na níž lze v sousedství kostela spatřit valy s oválným návrším (Doubravský 2001, 14–15; Doupal 2016, 21; 2021, 188).

Druhou možností je, že se tvrz mohla nacházet v místech dnešního vysokého zámku (obr. 3:5). Bývá situována do východního křídla a předpokládá se, že jde o obdélnou část se zaobleným nárožím (např. Plaček 2001, 676–677; Jakubec–Vlková 2017, 610). Autor nedávno dokončeného stavebně-historického výzkumu s opatrností konstatoval, že v tomto křídle jsou dochovány zbytky pozdně gotického zdiva – T. Vitek je s výhradou klade na přelom 15. a 16. století (Vitek 2024, 86). Navíc stavebně-historický průzkum přesvědčivě dovodil, že lomený portál ve východním křídle zámku, u něhož se předpokládalo středověké stáří, je výrazně mladší, až z počátku 19. století (srov. Doupal 2016, 22; Vitek 2024, 86).

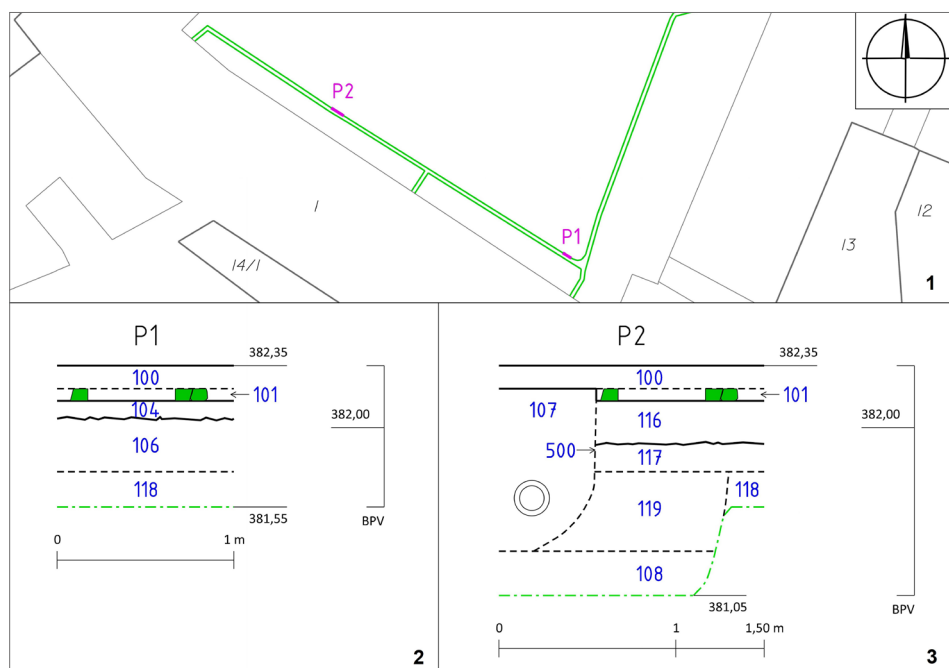
Obr. 3. Velké Losiny. Půdorys zámku s vyznačenou výkopovou rýhou na nádvoří zámku. Bod – místo vyzvednutí kolekce kachlů. 1 – vysoký zámek; 2 – nízký zámek; 3 – kočárovny; 4 – empírové křídlo; 5 – hypotetická poloha pozdně gotické tvrze. Digitalizace J. Grégr.

Abb. 3. Velké Losiny. Grundriss des Schlosses mit eingezeichnetem Aushubgraben im Schlosshof. Punkt – Fundstelle der Kachelkollektion. 1 – hohes Schloss; 2 – niedriges Schloss; 3 – Kutschenhäuser; 4 – Empireflügel; 5 – hypothetische Lage der spätgotischen Feste. Digitalisierung J. Grégr.

Středověké osídlení v okolí zámku naznačuje náhodně nalezený zlomek aquamanile, dále torzo keramické pokličky a také nepočetné fragmenty stolní a kuchyňské keramiky řazené do konce 15. nebo na přelom 15. a 16. století z archeologického výzkumu v přízemí vysokého zámku (Doupal 2021, 187; 2023, 4–7; Novák 2024, 272–273). Další možnou indicii staršího osídlení představuje několik pozdně gotických kachlů zasazených do kamenného tělesa s erby Ryšanů z Modřic, které jsou obvykle kladené před rok 1589. Toto otopné těleso dodnes stojí v tzv. Rytířském sále vysokého zámku (Richterová 1991, 5–6, obr. 4, 5; Brych–Rendek 2008, 573, obr. na s. 578). Z prostoru zámeckého nádvoří pochází kolekce pozdně gotických kachlů kladených do první poloviny 16. století (Dehnerová–Doupal 2016, 322–323), jejíž zpracování je předmětem tohoto článku.

Přehled záchranných výzkumů v areálu zámku

I když byl velkolosinský zámek zapsán mezi kulturní památky již v roce 1958, probíhaly zde po celou druhou polovinu 20. století veškeré opravy a rekonstrukce bez dohledu archeologů. Namátkou lze upozornit na některé realizované akce, při kterých mohly být nenávratně zničeny pozitivní archeologické situace. Jde například o vedení vodovodu na nádvoří zámku z roku 1990 nebo vybudování nových toalet a kanalizace z roku 1999. Zmínit musíme také sondy z 80. let 20. století vykopané Z. Gardavským v okolí východního křídla vysokého zámku. Ten zde odkryl černou požárovou vrstvu, což ho vedlo k hypotéze o zániku starší tvrze za česko-uherských válek (k tomu Doupal 2016, 20–21; Dehnerová–Doupal–Grégr 2017, 11–12, plán 6).

Obr. 4. Velké Losiny. 1 – výkopová rýha s polohou rekonstruovaných profilů P1 a P2; 2 – P1, schematický profil výkopu v jihovýchodní části nádvoří; 3 – P2, schematický profil výkopu v místě nálezů kachlů. Digitalizace J. Grégr.

Abb. 4. Velké Losiny. 1 – Aushubgraben mit Lage der rekonstruierten Profile P1 und P2; 2 – P1, schematisches Grabenprofil im südöstlichen Teil des Hofes; 3 – P2, schematisches Grabenprofil an der Fundstelle der Kacheln. Digitalisierung J. Grégr.

První záchranné archeologické výzkumy v zámeckém areálu zaznamenáváme až po roce 2000 v rámci oprav zámku a okolních objektů (souhrnný přehled viz Dehnerová–Faltýnek–Šlězár 2014, 14–15). Dosud nejrozsáhlejší výzkum proběhl při rekonstrukci tzv. kočárovny a výstavbě kanalizace v roce 2005. Podél vnějších zdí kočárovny bylo položeno celkem 18 sond, z nichž pochází kolekce raně novověké hrnčiny a komorových kachlů (Faltýnek–Šlězár 2006, 286). Zatím poslední archeologický výzkum proběhl v letech 2023 až 2024 v rámci přípravy projektu odvlhčení přízemí vysokého zámku. V pěti sondách se podařilo zachytit sled několika kulturních vrstev. Ty obsahovaly mimo jiné značný podíl strusky, několik úrovní podlah a v hloubce 1,2 m bylo dosaženo jílovito-písčitého podloží. Ze sond pochází keramika z konce 15., nebo přelomu 15. a 16. století a mladší raně novověký materiál. Podle předběžně publikovaných výsledků nejstarší zjištěná keramika předchází výstavbě zámku a snad i tvrze (Novák 2024, 272–273).

Záchranný výzkum na nádvoří zámku ve Velkých Losinách v roce 2015

Na podzim roku 2015 proběhla generální rekonstrukce elektroinstalace zámku. Výkopová rýha (šířka 0,4 m, průměrná hloubka 0,7–0,8 m) byla vedena podél východní a jižní strany zámeckého nádvoří a pokračovala dále ve dvou větvích – jednak západně od zámku k tzv. malému skleníku a jednak přes dvůr za kočárovnu na jih k oranžerii (obr. 3–5). V prostoru mimo zámecké nádvoří výkop na několika místech narazil na novověký klenutý cihlový vodní přívaděč. V trase na nádvoří se podařilo zachytit torza zděných konstrukcí – blíže neinterpretovanou kamennou zidku (síla zdiva 0,6 m) a na dvou místech reliktů novověkého kanalizačního systému (cihlové zidky překryté plochými kameny). Stratigrafickou situaci z většiny porušovaly recentní výkopy pro inženýrské sítě.

Obr. 5. Velké Losiny. Celkový pohled na linii výkopu podél nízkého zámku od jihovýchodu. Foto H. Dehnerová.

Abb. 5. Velké Losiny. Gesamtansicht der Grabenlinie entlang des niedrigen Schlosses aus Südosten. Foto H. Dehnerová.

V místech, kde byla stratigrafie čitelná (obr. 4:1), se v úrovni 0,2 m pod současnou povrchovou vrstvou nádvoří (k. 100) dochovala starší valounová dlažba (k. 101) a pod ní dorovnávkou terénu bez datovacího materiálu. Podél jižního křídla nebylo dláždění téměř zachováno, v hloubce 0,2–0,3 m se naopak nacházela vrstva požárové planýrky silná ca 10 cm (k. 104). Pod ní následovala tmavě hnědošedá poměrně kamenitá dorovnávkou terénu (k. 106), která překrývala světlou okrovou uloženinu k. 118, zachycenou v jihozápadní části výkopu od hloubky ca 0,6 m (viz schematický profil P1, obr. 4:2). Vzhledem k malé hloubce výkopu nebylo možno zjistit, zda se jednalo o další terénní úpravu, nebo již o geologické podloží. Přibližně v polovině jižní strany nádvoří (viz obr. 3; 4:1) byl výkop kvůli křížení trasy elektroinstalace s recentní kanalizací (k. 500) prohlouben až na 1,35 m (k tomu Dehnerová–Doupal 2016, 322–323). Níže popisovaný soubor kachlů a jejich zlomků byl vyzdvížen z úrovně 1,05–1,35 m, z hnědočervené jílovité hlíny promíšené s mazanicí, malými kameny a nahodile přítomnou struskou. Vzhledem k omezeným podmínkám bylo problematické rozlišení stratigrafie; situace, ze které pochází kachle, byla označena jako k. 108, přičemž nebylo možné s jistotou rozlišit, zda se jednalo o dorovnávkovou vrstvu, nebo o narušený zahloubený objekt. Tuto situaci překrývaly novodobé úpravy terénu nádvoří (viz rekonstruovaný schematický profil P2, obr. 4:3).

K samotnému výzkumu musíme dodat, že probíhal za vydatného deště, který značně komplikoval kresebnou dokumentaci profilů. Dokumentaci nejnižší partie obnaženého souvrství znemožňovala zejména voda ve výkopové rýze. Z tohoto důvodu jsou profily P1 a P2 schematické. Také vyzvednutí nálezů bylo realizováno částečně pod vodní hladinou a několik zlomků kamnářské keramiky a mazanice ve výkopu zůstalo.

Popis a charakteristika nálezů z nádvoří zámku

Z výkopu před nízkým zámkem (k. 108) bylo získáno jedenáct kusů mazanice, devět hrudek strusky a několik desítek zlomků kamnářské keramiky (obr. 6–9). Po laboratorním zpracování máme ze záchranného výzkumu k dispozici celkem tři celé exempláře a 52 fragmentů kachlů různých velikostí, včetně několika torz poskytujících metrické údaje celého výrobku. Jejich počty a stav dochování zachycuje tabulka (tab. 1), v jejímž posledním sloupci je uveden odhad minimálního počtu kachlů daného typu. Vyzvednuté kachle reprezentují nádobkové, baňkovité a komorové výrobky. Všechny jsou pouze v režném provedení a po oxidačním výpalu mají kachle tmavší oranžovou až sytější cihlovou barvu. Stopy silného očazení (obr. 6:1) uvnitř komorových a baňkovitých kachlů naznačují, že byly součástí funkčního kamnového tělesa. Keramické těsto je u všech výrobků totožné. Obsahuje značnou písčitou příměs s ojedinělými křemeny do velikosti 2 mm (obr. 6:2) a na plochu místy vystupují drobné šupinky slídy (obr. 6:3). Dodejme ještě, že některá větší torza jsou slepena až z jedenácti zlomků (obr. 7:1), což podporuje hypotézu o deponování celých kachlů v prostoru nádvoří.

Nádobkové kachle zastupuje téměř v úplnosti slepený kus (obr. 7:1), jedno větší torzo a 34 zlomků. Jde o charakteristické exempláře se čtvercovým ústím a mírně prohnutými stěnami (obr. 7:1–4). Všechny okraje jsou vodorovně seřezané, popřípadě mírně zaoblené. Vnitřní prostory výrobků postrádají jakoukoliv výzdobu. Na vnější straně pod okrajem nacházíme jemnou několikanásobnou záchytnou šroubovici (obr. 6:4). Dna kachlů nesou stopy podsýpky (obr. 6:5). Na pláštích ojediněle zaznamenáváme nevelké krusty ulpělé mazanice (obr. 6:6). Výška celého kachle dosahuje 115 mm, průměry den jsou 115–120 mm a délka hrany ústí kachle se pohybuje od 170 do 196 mm. Síla stěn osciluje mezi 7–9 mm.

Z předmětného výzkumu pochází dva slepené exempláře a čtyři další zlomky baňkových kachlů. Oba z velké části slepené baňkovité kachle mají přibližně dvoukónický tvar a nahoře jsou konvexně ukončené pupkem bez náznaku špičky (obr. 8:1–2). Spodní části plášťů pokrývá záchytná šroubovice (obr. 6:7). Ve stěnách obou výrobků jsou proraženy záchytné otvory o velikostech 14 × 16 a 13 × 17 mm. Tento otvor vznikl protlačením prstem z vnější strany (obr. 6:8). Okraj vyhrívacího otvoru je vodorovně seřezaný. Vnitřní prostor komory nese stopy po očazení

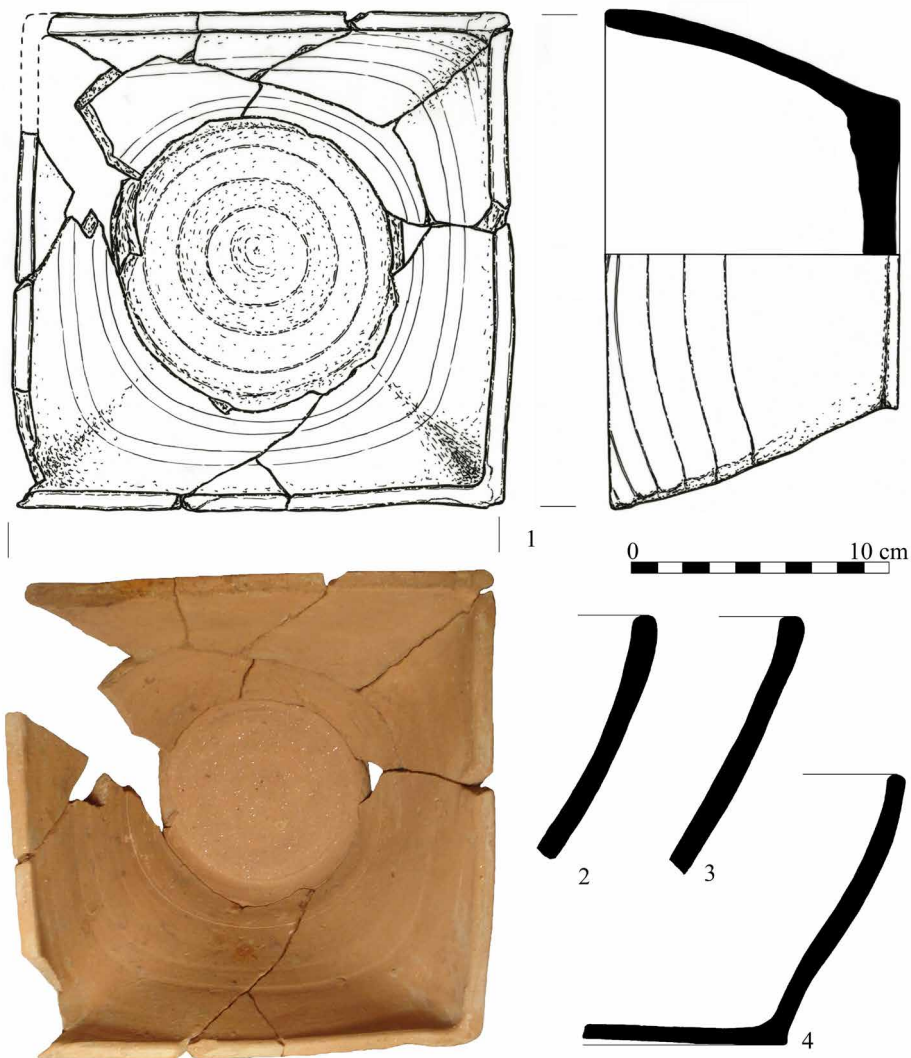
Obr. 6. Velké Losiny. Zjištěné technologické vlastnosti kachlů. 1 – stopy zakouření komory; 2 – keramická hmota; 3 – zrnka slidy vystupující na povrch; 4 – záchytná šroubovice nádobkových kachlů; 5 – stopy podsýpky na dně; 6 – krusta ulpělé mazanice; 7 – záchytná šroubovice baňkovitých kachlů; 8 – záchytný otvor na baňkovitých kachlích; 9 – rýhy na komoře komorového kachle; 10 – detail spojení komory a ČVS kachle; 11 – nekvalitní otisk reliéfu na ČVS; 12 – okraj vyhřívacího otvoru. Foto L. Hlubek.

Abb. 6. Velké Losiny. Festgestellte technologische Eigenschaften der Kacheln. 1 – rauchgeschwärzter Rumpf; 2 – Keramikmasse; 3 – an der Oberfläche hervortretende Glimmerkörner; 4 – Auffangspirale von Napfkacheln; 5 – Bettungsspuren am Boden; 6 – Kruste aus klebengebliebenem Lehmewurf; 7 – Auffangspirale von Glockenkacheln; 8 – Auffangloch an Glockenkacheln; 9 – Rillen am Blattkachelrumpf; 10 – Detail der Verbindung von Rumpf und Vorsatzblatt einer Kachel; 11 – qualitativ schlechter Reliefabdruck auf dem Vorsatzblatt; 12 – Rand eines Heizlochs. Foto L. Hlubek.

Tab. 1. Velké Losiny. Zjištěný počet kusů jednotlivých typů kachlů a minimální odhad počtu kusů.

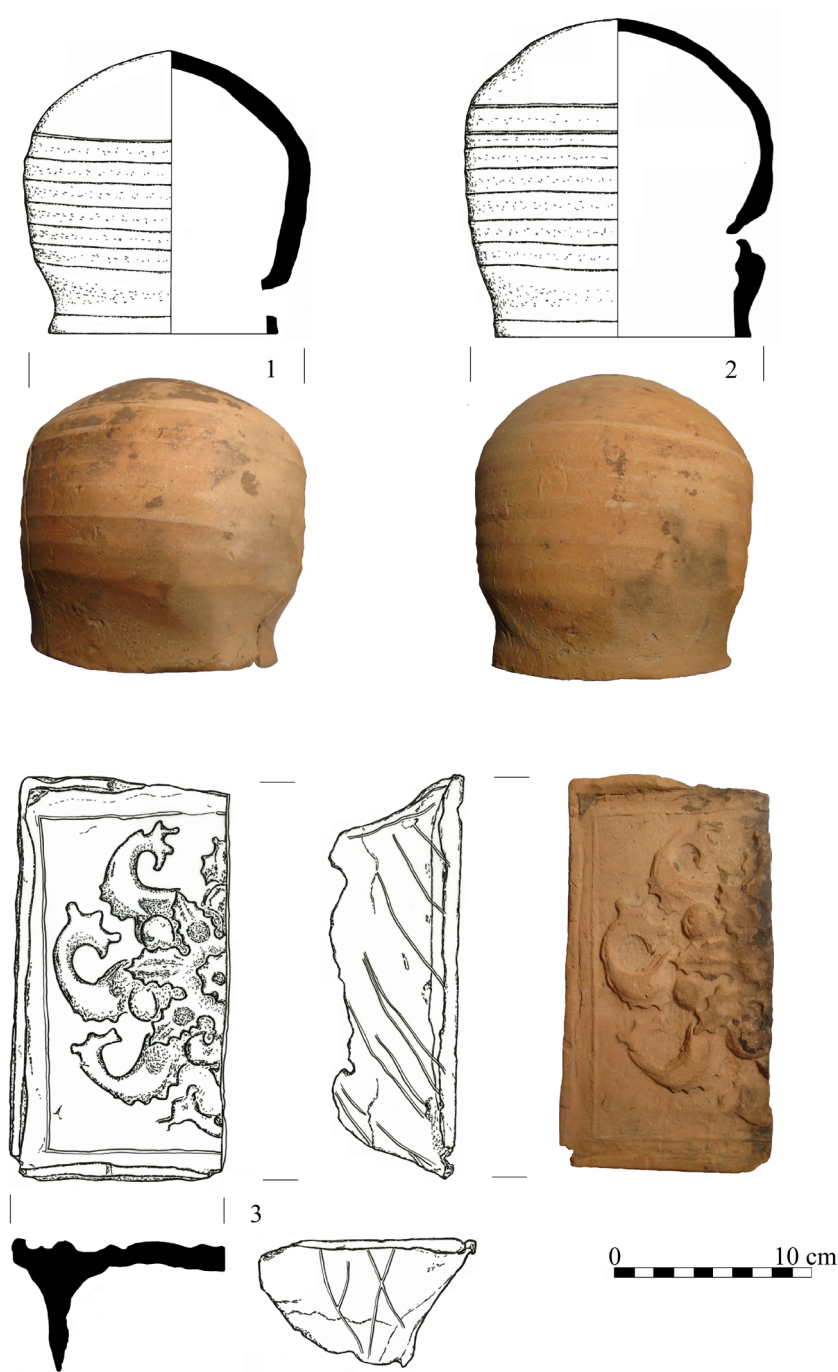
Tab. 1. Velké Losiny. Entdeckte Stückzahl der einzelnen Kacheltypen und Schätzung der Mindeststückzahl.

Typ kachle	Celé kusy	Větší torza	Okraj kachle	Výdut'	Dno	Čelní stěna	Komora	Celkem ks	Odhad celých ks
Nádobkové kachle		2	11	17	5			35	8
Baňkovité kachle	2			4				6	3
Komorové kachle	1	3				6	4	14	7
Celkem	3	5	11	21	5	6	4	55	18

Obr. 7. Velké Losiny. 1–4 – výběr nádobkových kachlů vyzvednutých na nádvoří zámku. Foto L. Hlubek, kresba H. Večeřová, L. Hlubek.

Abb. 7. Velké Losiny. 1–4 – Auswahl an im Schlosshof gehobenen Napfkacheln. Foto L. Hlubek, Zeichnung H. Večeřová, L. Hlubek.

Obr. 8. Velké Losiny. 1, 2 – baňkovité kachle; 3 – komorový kachel s motivem rozety (typ I). Foto L. Hlubek, kresba H. Večeřová.

Abb. 8. Velké Losiny. 1, 2 – Glockenkacheln; 3 – Blattkachel mit Rosettenmotiv (Typ I). Foto L. Hlubek, Zeichnung H. Večeřová.

a známky po vytáčení na hrnčířském kruhu. Výška celých kachlů dosahuje 144 a 152 mm a průměr vyhřívacího otvoru činí 118 a 135 mm. Síla stěn se pohybuje od 6 do 9 mm.

Na čelních vyhřívacích stěnách komorových kachlů jsme zaznamenali pouze dva výzdobné motivy. V obou případech jde o centrální rozety, které se od sebe odlišují. První typ rozety je umístěn uprostřed čelní vyhřívací stěny (dále ČVS). I když máme k dispozici jen jednu polovinu ČVS, je na ní dobře vidět středový květ, z něhož vychází trojice celých zatočených úponků a části dvou dalších. Motiv rámuje nepříliš kvalitně provedená hranolová lišta doplněná tenkým prutem (obr. 8:3). Provedení reliéfu je spíše podprůměrné úrovně, protože některé jemnější detaily motivu splývají s ČVS. V okolí rozety jsou viditelné stopy zakouření po celé délce strany. ČVS byla ještě před výpalem rozřezána na dvě poloviny. Komora kachle se dochovala jen v nevelkém torzu. Na jejím plášti jsou dobře viditelné ryté šikmé linie (obr. 6:9), které se na jedné straně vzájemně kříží. Rubovou stranu ČVS pokrývají stopy mělké spirály a jen slabé očazení. Značně nekvalitně působí napojení komory na zadní stranu ČVS, které je provedeno pomocí tří větších omazů (obr. 6:10). Maximální měřitelné rozměry ČVS jsou 207×110 mm a síla stěny se pohybuje od 6 do 10 mm.

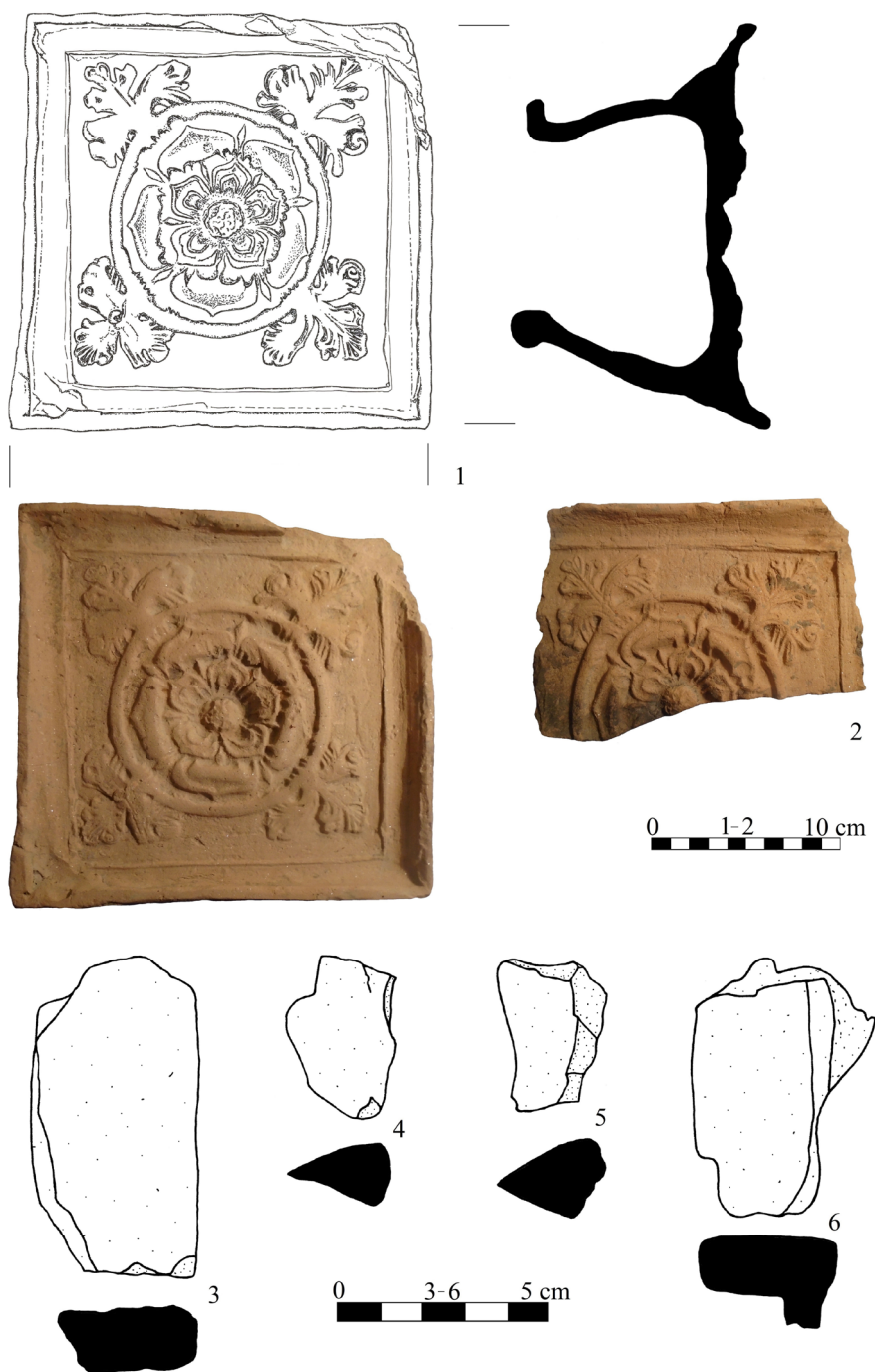
Druhý typ rozety je umístěn na ČVS čtvercového formátu. Skládá se z centrálně umístěného květu růže s pěti menšími a pěti většími okvětními plátky. Tento motiv ohraničuje kruhový věnec svinuté větvičky se čtyřmi většími nastříhávanými listy, které směřují do rohů ČVS. Okrajová lišta je hranolová s výžlabkem (obr. 9:1–2). Kvalita otisku není opět příliš vysoká, neboť některé nuance motivu nejsou rozpoznatelné (obr. 6:11). Komora kachle je kuželová a je ukončena masivním přehnutým okrajem (obr. 6:12). Na povrchu pláště schází stopy po zachytné šroubovici. Vnitřní prostor komory nese silné stopy zakouření. Na rubové straně ČVS zaznamenáváme stopy soustředných kruhů. Délka strany kachle je 223 mm a hloubka komory dosahuje 110 mm. Síla ČVS se pohybuje od 7 do 12 mm.

Při bližším pohledu na mazanici, získanou spolu s kachli, lze konstatovat, že zde máme poměrně nesourodou kolekci jedenácti exemplářů různých velikostí o celkové hmotnosti 224 g (obr. 9:3–6). Barva jednotlivých kusů osciluje od okrové po cihlovou. Jde o poměrně kompaktní exempláře. V několika případech je zřetelně vidět příměs drobných křemenů do velikosti 2 mm. Čtyři kusy mají aspoň jednu stranu lícovanou (obr. 9:3), čtyři další mají na průřezu klínový tvar (obr. 9:4, 5), dva fragmenty lze charakterizovat spíše jako amorfní kusy bez otisku a na posledním exempláři se nachází viditelně otisknutá plocha blíže neučeného prvku (obr. 9:6). Během výzkumu byla mazanice nalezena mezi samotnými kachli a je možné předpokládat její spojitost s kamnovým tělesem. Nakonec se ještě stručně zmíníme o devíti hrudkách strusky. Jde o amorfní kusy, z nichž dva mají na povrchu sklovitou vrstvu. Celková hmotnost činí 218 g. Výskyt strusky je v areálu velkolesinského zámku poměrně častý (např. Novák 2024, 272–273; Vítek 2024, 56, 82).

Datování kolekce kachlů z Velkých Losin

Nález kamnářské keramiky se kumulovaly před zámeckou expozicí kočárů a saní umístěnou v jižním křídle nízkého zámku. Je možné předpokládat, že uložení vzniklo najednou a později bylo překryto mladšími navážkami. Avšak kulturní souvrství bylo již v minulosti narušeno při pokládce kanalizační trubky patrně v průběhu druhé poloviny 20. století, přičemž je vysoce pravděpodobné, že během této akce došlo ke ztrátě blíže neznámého množství archeologického materiálu.

Podle celkového provedení a morfologie vyzvednutých kachlů je možné výše popsanou kolekci kamnářské keramiky zařadit do pozdního středověku až nastupující renesance. Tomuto datování odpovídá především velikost ČVS čtvercového formátu (223×223 mm) komorových kachlů, jednodušší typy okrajových lišt, zjištěná hloubka komor a typ kuželové komory (srov. Hazlbauer 1998, 37; Kypta–Žegklitz 2017, 27). Podobné rozměry mají také nádobkové a komorové kachle z Mohelnice, které byly zařazeny do druhé poloviny 15. století (srov. Hazlbauer–Heidenreich–Lamr 2001, 392–393). Pro úplnost dodejme, že v dochovaných polychromně glazovaných kamnech z Velkých Losin se nachází několik pozdně gotických kachlů, byť mají o něco menší

Obr. 9. Velké Losiny. 1, 2 – komorový kachel s motivem rozety (typ II); 3–6 – vybrané kusy mazanice. Foto L. Hlubek, kresba H. Večeřová a L. Hlubek.

Abb. 9. Velké Losiny. 1, 2 – Blattkachel mit Rosettenmotiv (Typ II); 3–6 – ausgewählte Lehmewurfstücke. Foto L. Hlubek, Zeichnung H. Večeřová und L. Hlubek.

rozměr ČVS (Richterová 1991, 5–6, obr. 4, 5; Pavlík–Vitanovský 2004, 74, 131, 360, 396, kat. č. 463, 848).

Nádobkové kachle s pravoúhlým ústím můžeme podle celkové výšky označit jako krátké (výška mezi 100–145 mm) a podle velikosti ústí máme doložen jeden se středně velkým (v rozmezí do 20 000 – 30 000 mm²) a pět kusů s velkým ústím (nad 30 000 mm²) dle dělení Z. Hazlbauera a M. Richtera (1990, 418–420). Nádobkové kachle s pravoúhlým ústím se na našem území objevují ve 13. století pouze ojediněle (k tomu Kypta 2017, 86), ale jejich vyšší četnost zaznamenáváme v průběhu 14. až 15. století a přezívají až do prvních desetiletí 17. století, kdy postupně vymizí úplně (např. Smetánka 1969, 249–250; Pajer 1983, 83; Blažková–Žegklitz 2016, 168–171). Zatím se však nepodařilo jasněji definovat kritéria pro určení rámcového stáří jednotlivých kusů (k tomu Hazlbauer–Richter 1990, 416–433; Orna 2005, 140–142; Kypta–Žegklitz 2017, 31, 36–37). Výše popsané nádobkové kachle lze pouze podle složení keramického těsta a výskytu ve stejné vrstvě zařadit stejně jako komorové kachle z vyzvednuté kolekce.

Je třeba si přiznat, že identifikace baňkovitých kachlů v početnějších souborech je mnohem obtížnější než v případě kachlů nádobkových. S ohledem na jejich nižší četnost jim nebyla dosud věnována zasloužená pozornost (např. Smetánka 1969, 249; Hlubek 2023, 86–87). Nejčastěji se objevují na našem území ve 14.–15. století, přičemž velmi sporadicky registrujeme tyto výrobky ještě v raném novověku (srov. Richterová 1982, 9, tab. I:2). Oba exempláře z Velkých Losin můžeme podle typologie kamnářské keramiky E. Roth Heege (2012, 223) přiřadit k baňkovitým kachlům se zašpičatělou hlavicí nebo pupkem. Jejich přesnější časové ukotvení lze odvodit pouze podle toho, že se nacházely ve stejné vrstvě jako další kamnářské výrobky.

K časovému zařazení celého konvolutu jsou proto klíčové komorové kachle. Morfologicky odpovídají pozdně gotickému období (tj. druhá polovina 15. až první desetiletí 16. století). Avšak podle motivů na ČVS můžeme tento časový interval poněkud zúžit, neboť motiv centrální rozety se zatočenými úponky lze označit za tzv. vířivou či rotující rozetu, která se objevuje na počátku renesance (Loskotová 2008, 139; Moravec–Odstrčilová 2022, 37). Volnější analogie kachlů s tímto motivem jsou nejčastěji řazeny do intervalu od první poloviny 16. století do doby kolem poloviny 16. století, například v publikovaných nálezech z měst Olomouce, Šumperka, Ostravy nebo hradu Lukova (srov. Pavlík–Vitanovský 2004, 178, kat. č. 1223, 1233; Goš–Halama 2009, 149–150, fig. 43, 44; Moravec–Odstrčilová 2022, 37–38, kat. č. 90–96; Pavlík 2023, 50, kat. č. 45). Dodejme však, že ostravské exempláře jsou mnohem více stylizované, včetně výrazně menšího květu, než mají nálezy z Velkých Losin. Nelze také vyloučit možnost, že tento kachel může naznačovat případnou opravu kamnového tělesa.

Naproti tomu druhý motiv rozety odpovídá kachlům z kolekce tzv. rytířských kamen, které byly vyráběny v Budě bud' v době kolem poloviny 15. století (např. Loskotová–Hložek–Tymonová 2021, 206–207), nebo až v 70. letech 15. století (k tomu Kypta 2017a, 67). Jde o I. Hollem vyčleněný typ 16 (Holl 1971, 176, 199–200, kíp. 153–154), ačkoliv je zřejmé, že se jedná již o redukovanou či zjednodušenou variantu, neboť postrádáme typický výzdobný prvek sukovatky. Kamnářské výrobky s totožným motivem známe především z města Brna a ojediněle se vyskytují v jihomoravském prostředí nebo v českém Slezsku (srov. Jordánková–Loskotová–Merta 2004, 581, 588, typ 1; Pavlík–Šedo 2006, 37–38, 43; Loskotová 2008, 531–533, obr. 3; Loskotová–Hložek–Tymonová 2021, 206–209, obr. 11). Z několika lokalit v jižních Čechách máme doloženu variantu kachle, na jehož ČVS je polovina rozety v podobném provedení jako ta z Velkých Losin, ale druhou část ČVS zdobí kazetový dekor (např. Kypta–Hrubý 2007, 425, 427–428, obr. 2; 4:5; Kypta–Jiřík 2013, 100, kat. č. 65, 66, 69). Motiv rozety s bosáží můžeme zařadit do širšího časového úseku od poslední čtvrtiny 15. do prvních desetiletí 16. století (srov. Kypta 2017a, 67).

Ve středomoravském prostoru jsou motivy či jejich deriváty z kolekce rytířských kamen zatím poměrně vzácné. Registrujeme je z Litovle, Loštice a jeden nález uložený ve sbírce Vlastivědného muzea v Olomouci postrádá bližší lokalizaci (Hlubek–Faltýnek–Šlézar 2016, 440–443, obr. 3–6; Hlubek 2017, 137–138, 140, obr. 4:3). Komorový kachel s motivem gryfa na ČVS známe z Prostějova (Geislerová–Parma 2018, 290, obr. 9.39 vlevo) a další torzo kachle z této skupiny

s oslím obloukem pochází z hradu Helfštiny (Loskotová–Hložek–Tymonová 2021, 225, obr. 3:11a). Nejblíže losinskému motivu stojí dosud nepublikovaný zlomek rezné ČVS s motivem rozety z výzkumu H. Sedláčkové na Dolním náměstí č. o. 43 v Olomouci (Faltýnek 2003, 7, obr. 5:5), který byl zařazen do závěru 15. století. Podobné rozvržení kruhové svínuté větve se čtveřicí listů registrujeme ještě v případě motivu schlíplého či provinilého lva z Olomouce a Hranic (Michna 1998, 12, 40, kat. č. 22; Bláha 1999, 601, kat. č. 548; Loskotová–Menoušková 2010, 408, obr. 6). V hranickém materiálu najdeme na heraldických kachlích výzdobný prvek sukovatky, která je také typická pro kolekci rytířských kamen (srov. Michna 1998, 12, kat. č. 11–15).

Shrneme-li výše uvedené datace jednotlivých typů kachlů, pak můžeme celý zachráněný konvolut ze zámeckého nádvoří Velkých Losin klást na základě výskytu motivů obou rozet do průběhu první poloviny 16. století. Nicméně z náleзовé situace nemáme k dispozici žádnou kuchyňskou keramiku, která by naznačila, kdy byla kachlová kamna odstraněna. S opatrností se lze domnívat, že k vyvezení předpokládaného otopného tělesa mohlo dojít v průběhu druhé poloviny 16. století, nejpozději však během výstavby vysokého zámku, která započala v 80. letech 16. století a skončila roku 1589 (např. Jakubec–Vlková 2017, 610–615).

Diskuse

Výše popsaná kolekce kamnových kachlů pochází z jednoho místa na nádvoří velkoslosinského zámku. Jak jsme už konstatovali výše, jednotlivé výrobky mají podobnou barvu i charakter. Většina z nich nese stopy po očazení, což indikuje jejich zasazení do funkčního kamnového tělesa. Několik větších torz bylo zkompletováno až během laboratorního zpracování, přičemž některé exempláře šlo slepit z více než deseti zlomků. Předpokládáme, že z výkopu se podařilo vyzvednout fragmenty z minimálně osmnácti kachlů (viz tab. 1). Z téže vrstvy pochází také kusy mazanice s lícovanou stranou nebo s klínovým průřezem. Ty obvykle bývají spojovány s možným výmazem kamen (např. Pavlík 2012, 414, obr. 36, 37). Nicméně z domu čp. 26 v Táboře registrujeme také různé amorfní a lícované zlomky nebo fragmenty s otiskem (srov. Krajíc 1997, 62–71, obr. 41–53). Všechny tyto indicie nás vedou k názoru, že výkopová rýha s velkou pravděpodobností protнула sekundární deponii kamnového tělesa, kam byly kachle vyvezeny po odstranění kamen. Citelně nám v kolekci schází rohové exempláře a římsovité kachle.

Pokud je představená premisa správná, pak bychom zde před sebou měli pozůstatky otopného tělesa složeného z nádobkových a komorových kachlů, v jehož kopuli mohly být zapuštěné baňkovité výrobky. Kachlová kamna by teoreticky mohla v hrubých rysech korespondovat s rekonstruovanými kamny kladenými do druhé poloviny 15. století až počátku 16. století, jak je známe z některých měst a hradů na našem území. Jde například o lokality jako města Mohelnice a Tábor nebo hrady Lipnice, Rábí či Valečov (srov. Hazlbauer–Vitanovský–Volf 1994, 422–425, obr. 5–6; Krajíc 1997, 133–160, obr. 60–70; Hazlbauer–Heidenreich–Lamr 2001, 395–397, obr. 7–9; Kocman–Hazlbauer 2002, 508–515, obr. 5–10; Pavlík 2012, 421–422, obr. 42 ad.).

Celkově lze konstatovat, že posuzované kachle odpovídají běžné kamnářské produkci pozdně gotického období až nastupující renesance. Na základě celkového provedení, nepříliš kvalitních otisků motivů na ČVS, ledabylého napojení komor na ČVS nebo křivých okrajových listů je můžeme označit za výrobky podprůměrné kvality. Z těchto kachlů složená kamna lze i přesto považovat za standardní otopné těleso, které běžně známe jak z městského prostředí, tak z areálů šlechtických sídel (k tomu Kypta 2017b, 57–59; Drnovský–Kypta–Thér 2019, 674, zde další literatura). Na druhé straně je zřejmé, že bychom v případě sídla patřícího pánům ze Žerotína, kteří v dané době patřili mezi významné bohaté moravské rody (např. Lapáček 2012, 15, 46–47), očekávali kamna složená z mnohem výstavnějších kachlů.

Výše popsaná kolekce kamnářských výrobků mimo jiné přispívá k diskusi o původním šlechtickém sídle ve Velkých Losinách, které zde podle starší literatury mohlo existovat od 15. století. Jeho poloha bývá předpokládána v místech dnešního zámku (např. Musil 1999, 23; Plaček 2001, 676–677), nebo se tvrz mohla nacházet poblíž kostela, kde jsou na mapě

z roku 1739 zachyceny oválné valy s centrálním návrším. Tuto hypotézu podpořil J. Doupal argumentem, že z prostoru zámku zatím postrádáme materiál řazený do průběhu 15. století (Doupal 2016, 21). Nicméně z nově realizovaného archeologického výzkumu v přízemí vysokého zámku registrujeme keramiku řazenou do závěru 15., nebo na přelom 15. a 16. století (Novák 2024, 272–273). Také nedávno dokončený stavebně-historický výzkum připouští v místech východního zámeckého křídla dodnes dochované pozdně gotické zdivo objektu se zaobleným nárožím (Vítek 2024, 85–87).

Podle názoru T. Vítka se v místech východního křídla zámku nejspíše nacházelo jádro tvrže (obr. 3:5). Přitom však dodává, že pro přesnější datování této stavební fáze schází dobře datovatelné prvky, a s určitými výhradami klade tuto stavbu na přelom 15. a 16. století. Určitě nelze s touto tvrzí spojovat lomený portál, neboť ten je výrazně mladší (Doupal 2016, 21; Vítek 2024, 86). Jak nové poznatky ze stavebně-historického průzkumu, tak zařazení keramických nálezů z vysokého zámku a výše popsaných kachlů z nádvoří se do značné míry shodují. S největší pravděpodobností mohou indikovat stavební aktivity v nejbližším okolí dnešního zámku na přelomu 15. až 16. století. Hypoteticky můžeme připustit rozvoj této výstavby v době po roce 1507, kdy se Velké Losiny staly pevnou součástí žerotínského dominia. Nicméně popsaná kolekce kachlů byla vyzvednuta ca 40 m od východního křídla vysokého zámku, a proto nelze možnou tvrz s kachli prokazatelně spojit. Vyloučit nemůžeme ani možnost, že analyzovaná kolekce kachlů pochází ze zatím bližší neurčené rezidenční budovy. Avšak je nutné připustit, že interiér tvrže se jeví jako nejlogičtější pro umístění kamnového tělesa.

Závěr

Státní zámek ve Velkých Losinách představuje významnou renesanční památku šumperského okresu. Pomineme-li archeologicky nedokumentované výkopy během dřívějších rekonstrukcí v interiérech a nejbližším okolí dnešního zámku, pak první výzkumy započaly teprve po roce 2000. Většina z nich je dosud v literatuře pouze anoncována a předpokládáme, že jejich další zpracování přinese řadu dílčích poznatků o referovaném sídle. Musíme však konstatovat, že v současné době není jednoznačně vyřešena otázka středověkého osídlení v místech dnešního zámku, neboť tvrž ve Velkých Losinách je v písemných pramenech doložena až na konci 60. let 16. století. Podle závěrů stavebně-historického průzkumu můžeme připustit, že některé zdi ve východní části vysokého zámku mohou náležet do pozdně gotického období. S touto nejstarší zjištěnou fází můžeme spojovat fragment aquamanile, část pokličky a pozdně středověkou keramiku vyzvednutou v prostoru vysokého zámku během výzkumu v roce 2023 (Novák 2024, 272–273). Domníváme se, že tuto fázi výstavby lze spojit s dobou po roce 1507, kdy Žerotínové získali Velké Losiny do své trvalé držby.

Z výkopové rýhy se v roce 2015 při jižní straně nádvoří zámku podařilo vyzvednout kolekci kamnových kachlů, které lze na základě rozboru motivů na ČVS a celkového provedení zařadit do průběhu první poloviny 16. století. Výskyt několika klínových kusů mazanice, možnost slepit některé fragmenty do větších torz a celkový habitus všech výroků naznačuje, že zde snad mohlo být vyvezeno otopné zařízení, z něhož se povedlo vyzvednout pouze bližší neznámou část. Dosloužení těchto předpokládaných kachlových kamen klademe do druhé poloviny 16. století, nejpozději však do doby výstavby vysokého zámku, tj. do 80. let 16. století.

Zde prezentované kachle indikují zatím bližší neurčenou stavbu v areálu dnešního zámku, v níž se kamnové těleso nacházelo. Jejich přímou souvislost s pozdně středověkou tvrzí nelze prokázat, neboť se nacházejí v sekundární poloze v prostoru nádvoří. Zároveň je nutné dodat, že nalezené kachle odpovídají běžnému standardu a nijak se neodlišují od toho, co známe z okolních lokalit, odkud disponujeme kachli z druhé poloviny 15. až prvních desetiletí 16. století. Jakkoliv prezentovaná kolekce kamnářské keramiky a nová zjištění přispěly k diskusi o možné středověké tvrzi ve Velkých Losinách, bude nutné vyčkat na další poznatky, které mohou doplnit naše poznání této významné památky na Šumpersku.

Prameny a literatura

- BARTOŠ, J. a kol., 1993: Bartoš, J.–Müller, K.–Schulz, J.–Spurný, F.–Trapl, M., Místopis. In: *Vlastivěda šumperského okresu* (Melzer, M., ed.), 183–544. Šumperk.
- BLÁHA, J., 1999: Kachle. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. díl. Olomoucko* (Hlobil, I.–Perůtka, M., edd.), 596–603. Olomouc.
- BLAŽKOVÁ, G.–ŽEGKLITZ, J., 2016: Současný stav poznání raně novověké keramiky v Praze – The current state of knowledge about modern pottery in Prague. In: *Praha Archeologická. Archaeologica Pragensia – Supplementum 3* (Boháčová, I.–Šmolíková, M., edd.), 147–178. Praha.
- BRYCH, V.–RENDEK, J., 2008: *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- BŘEZINA, J., 1932: Šumperský okres, Staroměstský okres a Vízmberský okres. Brno.
- BURIAN, V., 1985: Nález pražských grošů Karla IV. (1346–1378) u Horní Loděnice – Nových Dvorců a problematika historie Ulrichovy vsi – De grossis Pragensibus Caroli IV (1346–1378) prope pagum Horní Loděnice – Nové Dvorce inventis necnon de historia Ulirici Villae (Ulrichova ves), *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci* 234, 1–11.
- BYSTRONĚ, F., 2018: Šumperk, Radniční ulice: Interpretace vrcholně středověkých a raně novověkých archeologických situací – Šumperk, Radniční Street. Interpretation of Late Medieval and Early Modern archaeological situations, *Pravěk NŘ* 26, 107–122.
- DEHNEROVÁ, H., 2011: Velké Losiny (okr. Olomouc), PV 52, 204.
- DEHNEROVÁ, H.–DOUPAL, J., 2016: Velké Losiny (okr. Šumperk), PV 57, 322–323.
- DEHNEROVÁ, H.–DOUPAL, J.–GRÉGR, J., 2017: Archeologický atlas Velké Losiny. Rkp. uložen v archivu Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště Olomouc.
- DEHNEROVÁ, H.–FALTÝNEK, K.–ŠLÉZAR, P., 2014: Archeologické výzkumy na památkových objektech ve správě NPÚ na území Olomouckého kraje – Archäologische Forschungen an Denkmalschutzobjekten in der Verwaltung des Nationalen Denkmalschutzamtes auf dem Gebiet der Olmützer Region, *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci* 2014, 4–18.
- DRNOVSKÝ, P.–KYPTA, J.–THÉR, R., 2019: Destrukce gotických kamen na zámku v Pardubicích. K sortimentu kamnářské keramiky na přelomu 15. a 16. století – Remnants of a Gothic stove at the château in Pardubice. On the types of stove construction elements at the turn of the 16th century, *AR LXXI*, 641–681. <https://doi.org/10.35686/AR.2019.26>
- DOUBRAVSKÝ, Z., 2001: Historie obce do roku 1945. In: *Velké Losiny 650 let* (Gába, Z.–Berková, M., edd.), 13–32. Velké Losiny.
- DOUPAL, J., 2016: Počátky feudálního sídla ve Velkých Losinách, *Podesní* 20, 20–23.
- 2021: Vodní tvrz ve Velkých Losinách. In: *Velké příběhy z malé historie Velkých Losin* (Jašš, R., ed.), 184–189. Velké Losiny.
- 2023: Neobvyklý nález aquamanile v areálu losinského zámku, *Podesní* 27, 4–7.
- FALTÝNEK, K., 2003: Závěrečná zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu Olomouc, Dolní náměstí 43 (OL-DN43I-99). Nálezová zpráva uložen v archivu nálezových zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci.
- FALTÝNEK, K.–ŠLÉZAR, P., 2006: Velké Losiny (okr. Šumperk), PV 47, 286.
- GEISLEROVÁ, K.–PARMA, D., 2018: Záchranné výzkumy 2011–2016 – Rettungsgrabungen 2011–2016. Výzkumy – Ausgrabungen 2011–2016 (Geislerová, K.–Parma, D., edd.), 191–337. Brno.
- GOŠ, V., 1993: Od velké kolonizace k husitským válkám. In: *Vlastivěda šumperského okresu* (Melzer, M., ed.), 73–77. Šumperk.
- GOŠ, V.–HALAMA, J., 2009: Ceramics from the town fortification moat (?) in Šumperk – Keramika z příkopu městského opevnění (?) v Šumperku, *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, 125–156.
- 2013: Šumperk, ulice Na Hradbách: provizorium či lehká dřevohliněná stavba ze 13. století, malé zamyšlení nad velkým problémem – Šumperk, Na Hradbách Street: a temporary feature or a light wood-clay construction from the 13th century; a small reflection on a big issue, *AH* 38, 203–217.
- 2014: Šumperk a Frankštát (Nový Malín). Pokus o založení města pod Pradědem ve 13. století – Šumperk and Frankštát (Nový Malín). Origins of the Towns below Praděd in the 13th century, *FUMA VIII*, 68–79.

- HAZLBAUER, Z., 1998: Krása středověkých kamen. Odras náboženských idejí v českém uměleckém řemesle – Die Schönheit der mittelalterlichen Kachelöfen. Reflexion religiöser Ideen im böhmischen Kunstgewerbe. Praha.
- HAZLBAUER, Z.–RICHTER, M., 1990: Dva hromadné nálezy gotických nádobkových kachlů v Sezimově Ústí – Zwei Massenfunde der gotischen Gefäßkacheln in Sezimovo Ústí, AR XLII, 416–434, 469–472.
- HAZLBAUER, Z.–HEIDENREICH, M.–LAMR, J., 2001: Stavební rekonstrukce pozdně gotických kachlových kamen v Muzeu Mohelnice, okr. Šumperk – Die Baurekonstruktion des spätgotischen Kachelofens im Museum in Mohelnice, Bez. Šumperk, AH 26, 387–402.
- HAZLBAUER, Z.–VITANOVSKÝ, M.–VOLF, P., 1994: Stavební rekonstrukce pozdně gotických kachlových kamen na hradě Rabí, okr. Klatovy – Die Baurekonstruktion des spätgotischen Kachelofens auf der Burg Rabí, Bez. Klatovy, AH 19, 415–429.
- HLUBEK, L., 2017: Kolekce kachlů z Loštice uložená ve Vlastivědném muzeu v Olomouci – Collection of Stove Tiles from Loštice in the Regional Museum in Olomouc, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 314, 130–145.
- 2023: Dvojice baňkovitých kachlů z Brníčka u Uničova (?), VVM 75, 108–113.
- HLUBEK, L.–FALTÝNEK, K.–ŠLÉZAR, P., 2016: Nález fragmentu kachle z kolekce tzv. rytířských kamen v Litovli – The find of a tile fragment from the collection of “knight” stoves in Litovel, AH 41, 437–447. <https://doi.org/10.5817/AH2016-2-22>
- HOLL, I., 1971: Középkori kályhacsempék Magyarországon II, Budapest régiségei 22, 161–207.
- JAKUBEC, O.–VLKOVÁ, M., 2017: Velké Losiny. In: Na věčnou paměť, pro slávu a vážnost: renesanční aristokratická sídla v českých zemích ve správě Národního památkového ústavu (Konečný, M., ed.), 603–630. Kroměříž.
- JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I.–MERTA, D., 2004: Odras domácí války v produkci brněnských kamnářů druhé poloviny 15. století – Widerspiegelung des Heimkrieges in der Produktion der Brünner Ofensetzer in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, AH 29, 581–597.
- KOCMAN, F.–HAZLBEUER, Z., 2002: Stavební rekonstrukce gotických kachlových kamen na hradě Lipnice n. Sázavou, okr. Havlíčkův Brod – Baurekonstruktion des gotischen Kachelofens in der Burg Lipnice nad Sázavou, AH 27, 499–519.
- KOUŘIL, P., 1991: Archäologische Feststellungen am katastr der Gemeinde Bukovice (Bez. Šumperk), PV 33, 65.
- KOUŘIL, P.–WIHODA, M., 2002: Česká kastelologie na rozcestí? – Czech casteology at the crossroads, AH 27, 21–35.
- KRAJÍČ, R., 1997: Středověká kachlová kamna v Táboře (Archeologický výzkum v Křížkové ulici čp. 28) – Der Mittelalterliche Kachelofen in Tábor (Die archäologische Erforschung in Tábor – Křížová Strasse, Nr. 28). Tábor.
- KYPTA, J., 2017: Nejstarší exempláře. In: Gotické kachle z Jindřichova Hradce (Havlice, J.–Kypta, J., edd.), 86–88. České Budějovice.
- 2017a: „Rytířská kamna“ z Uherského království. In: Gotické kachle z Jindřichova Hradce (Havlice, J.–Kypta, J., edd.), 59–67. České Budějovice.
- 2017b: : Těžkosti interpretace kachlů z 15. století. In: Gotické kachle z Jindřichova Hradce (Havlice, J.–Kypta, J., edd.), 57–59. České Budějovice.
- KYPTA, J.–JIŘÍK, J., 2013: Dekorativní motivy. In: Gotické kamnové kachle na Písecku. Výběrový katalog výstavy Obrázkový svět pozdního středověku (Jiřík, J.–Kypta, J., edd.), 99–119. Písek.
- KYPTA, J.–HRUBÝ, P., 2007: Pozůstatky pozdně středověkých kachlových kamen z parcely domu čp. 27 v Českém Krumlově (Příspěvek k poznání vazeb mezi českou, uherskou a švýcarskou kamnářskou produkcí) – Spätmittelalterliche kachelofenreste von der Parzelle des Hauses Nr. 27 in Český Krumlov (Ein Beitrag zur Kenntnis der Beziehungen zwischen der böhmischen, ungarischen und schweizerschen Produktion), AVJČ 20, 423–434.
- KYPTA, J.–ŽEGKLITZ, J., 2017: Gotické a renesanční kamnářství v českých zemích. In: Svět kachlových kamen. Kachle a kachlová kamna severozápadních Čech (Šrejberová, J., ed.), 20–39. Most.
- LAPÁČEK, J., 2012: Po stopách Žerotinů. Přerov.

- LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, M., 1971: Hodovní síň renesančního zámku ve Velkých Losinách, SM 22, 33–38.
- LOSKOTOVÁ, I., 2008: Rostlinné motivy reliéfní kachlů středověkého Brna – Pflanzenmotive auf Brünner mittelalterlichen Reliefkacheln, AH 33, 529–538.
- LOSKOTOVÁ, I.–HLOŽEK, M.–TYMONOVÁ, M., 2021: Rytířská kamna. In: Zdroje a šíření vybraných komodit keramické produkce vrcholného a pozdního středověku – Sources and distribution of selected high and late medieval pottery products (Loskotová, I., ed.), 206–276. Brno. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9920-2021>
- LOSKOTOVÁ, I.–MENOŠKOVÁ, D., 2010: Kachle s lvím motivem. Příspěvek ke způsobům zobrazování lva na neheraldických reliéfech kachlů na příkladech z Brna a Uherského Hradiště – Kacheln mit einem Löwenmotiv. Ein Beitrag zu der Art der Darstellung des Löwen auf den nichtheraldischen Reliefs von Kacheln an Beispielen aus Brunn und Uherské Hradiště (Ungarisch Hradisch). In: Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám (Ungerma, Š.–Přichystalová, R., ed.), 384–394. Praha.
- MICHNA, P., 1998: Pozdněgotické a renesanční kachle ze zámku v Hranicích – Late gothic and renaissance tiles from the Hranice Chateau. In: Pozdněgotické a renesanční kachle ze zámku v Hranicích (Miloš, S.–Sedláčková, H.–Michna, P., ed.), 7–13. Hranice.
- MORAVEC, Z.–ODSTRČILOVÁ, S., 2022: Kachlový soubor z Masarykova náměstí v Ostravě. Ostrava.
- MUSIL, F., 1999: K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku (2. část) – Zur Entwicklung der Adelsitze in der Kreisen Mährisch Schönberg und Freudenthal (die mährischen Teile), Střední Morava 8, 17–31.
- NEKUDA, V.–UNGER, J., 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
- NOVÁK, J., 2024: Velké Losiny (okr. Šumperk), PV 65, č. 2, 272–273.
- ORNA, J., 2005: Gotické a renesanční kachle ve sbírkách Západočeského muzea v Plzni. Plzeň.
- PAJER, J., 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici – Anfänge der Neuzeitlichen Keramik in Strážnice. Strážnice.
- PAVLÍK, Č., 2010: Pozůstatky pozdně gotických kamen z domu čp. 62 v Lošticích, Hláška. Zpravodaj klubu Augusta Sedláčka XXI, 8–10.
- 2012: Objev destruovaných gotických kachlových kamen na hradě Valečov – Die Entdeckung des gotischen destruierten Kachelofens auf der Burg Valečov, ASČ 16, 401–435.
- 2023: Výběrový katalog kachlů z hradů Lukova. Lukov.
- PAVLÍK, Č.–ŠEDO, O., 2006: Soubor kachlů z obce Bulhary u Mikulova, RegioM 2006, 18–45.
- PAVLÍK, Č.–VITANOVSKÝ, M., 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- PLAČEK, M., 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- RICHTEROVÁ, J., 1982: Středověké kachle. Praha.
- 1991: Pozdně gotický kachlový materiál ze zámku ve Velkých Losinách – Spätgotisches Kachelmaterial aus dem Schloß in Velké Losiny (Groß Ullersdorf), VVM XLIII, 3–9.
- ROTH HEEGE, E., 2012: Ofenkeramik und Kachelofen – Typologie, Terminologie und Rekonstruktion im deutschsprachigen Raum (CH, D, A, FL) mit einem Glossar in sieben Sprachen. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters. Band 39. Basel.
- SMETÁNKA, Z., 1969: K morfologii českých středověkých kachlů, PA LX, 228–262.
- SPURNÝ, F. a kol., 1983: Hrad, zámek a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. Severní Morava. Praha.
- ŠTĚPÁN, V., 2002: Moravský markrabě Jošt (1354–1441). Brno.
- TRAPL, M., 1968: Panství losinských Žerotínů v 16. a 17. století – Die Ullersdofer Domäne im 16. und 17. Jahrhundert. In: Sborník prací k sedmdesátinám univerzitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka (Schulz, J., ed.), 67–81. Olomouc.
- TURKOVÁ, A., 2001: Zámek Velké Losiny. In: Velké Losiny 650 let (Gába, Z.–Berková, M., ed.), 63–76. Velké Losiny.
- VÍTEK, T., 2024: Velké Losiny – vysoký zámek (objekt A). Stavebně historický průzkum – 2. etapa. Rkp. uložen v archivu Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště Olomouc, pod č. 9588A.

Internetové zdroje

<https://ags.cuzk.gov.cz/geoprohlicez/>, cit. 7. 3. 2025

Zusammenfassung

Fund eines zerstörten (?) Kachelofens und Belege für eine ältere Besiedelung in der Umgebung des Schlosses in Velké Losiny (Bezirk Šumperk)

Zu den bedeutendsten Denkmälern im Bezirk Šumperk gehört das Staatl. Schloss in der Gemeinde Velké Losiny (Abb. 1–3). Die erste schriftliche Erwähnung dieses Dorfes stammt aus der Mitte des 14. Jahrhunderts, als dort eine Kirche mit Pfarrhaus stand. Ende des 14. Jahrhunderts wurde Velké Losiny von mährischen Markgrafen verwaltet, und ab Anfang des 15. Jahrhunderts begann die Zeit der Pfandherren. Ab Ende des 15. Jahrhunderts hatten die Herren von Žerotín die Pfandherrschaft, die das Dorf 1507 dann als ständigen Besitz erwarben. Die älteste Erwähnung einer Feste registrieren wir Ende der sechziger Jahre des 16. Jahrhunderts und anschließend in einem Urbar aus dem Jahr 1577. Diese Feste befand sich höchstwahrscheinlich an der Stelle des Ostflügels des Schlosses. Nach 1580 wurde Velké Losiny zum Zentrum der Grundherrschaft, wobei die Herren von Žerotín die ältere Feste offenbar in das heutige Renaissanceschloss hineinkomponierten.

Im Laufe des zwanzigsten Jahrhunderts wurden alle Reparaturen des Schlosses ohne Beaufsichtigung von Archäologen durchgeführt. Die ersten archäologischen Rettungsgrabungen im Areal des Schlosses verzeichnen wir erst nach dem Jahr 2000, als die dortigen Objekte saniert wurden. Im Herbst 2015 wurden die Elektroinstallationen im Schloss komplett erneuert. Der Aushubgraben verlief entlang der Ost- und Südseite des Schlosshofes. Ungefähr in der Mitte der Südseite des Hofes wurde der Graben an der Stelle, an der sich die Kabel- und Leitungsstrasse mit der Kanalisation kreuzte, bis zu einer Tiefe von 1,35 m vertieft. Der Aushubgraben durchschnitt eine Situation (k. 108), die eine mögliche Zerstörungsschicht eines Kachelofens enthielt (Abb. 4–5). Aus dem Graben stammen 55 Kachelfragmente, einschließlich einiger ganzer Exemplare (Abb. 6–8; 9:1–2), neun Schlackenstücke und ein Lehmewurfstück (Abb. 9:3–6). Die entdeckten Kacheln repräsentieren Napfkachel-, Gockenkachel- und Blattkachelernugnisse. Alle Fragmente nur in unglasierter Ausführung. Die starken Rußspuren deuten darauf hin, dass die Kacheln Bestandteil eines funktionierenden Ofenkörpers waren. Die Vorsatzblätter der Blattkacheln werden lediglich von zwei Rosettentypen verziert. Die erste Rosettenvariante befindet sich ungefähr in der Mitte des Vorsatzblattes der Kachel und hat bereits einen rotierenden Charakter (Abb. 8:3), was ein Einordnung in den Verlauf der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts möglich macht. Der zweite Typ (Abb. 9:1–2) kann in die zweite Hälfte des 15. bis Anfang des 16. Jahrhunderts gelegt werden und entspricht in seiner Ausführung einem der Relieftypen (Nr. 16) aus der Kollektion sog. Ritteröfen. Elf Lehmewurfstücke können in einigen Fällen als Ausschmierung des Kachelofens interpretiert werden (Abb. 9:3–6).

Wenn wir die oben aufgeführten Feststellungen über die entdeckten Kacheln zusammenfassen, kann man einräumen, dass bei der archäologischen Rettungsgrabung eine Schicht erfasst wurde, die möglicherweise einen zerstörten Ofenkörper enthielt, aus dem ein nicht näher bekannter Teil gehoben werden konnte. Falls alle Kacheln einen Heizkörper gebildet haben, kann man in Betracht ziehen, dass er aus Napf- und Blattkacheln bestand, wobei in der Ofenkuppel Glockenkacheln eingesetzt wurden. Anhand des Motivs der torsal erhalten gebliebenen rotierenden Rosette kann der ganze Kachelkomplex in den Verlauf der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts gelegt werden. Der Ofen kann mit einem nicht näher bestimmten Gebäude an der Stelle des heutigen Schlosses in Verbindung gebracht werden. Möglicherweise wurde der Ofenkörper im Laufe der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, spätestens jedoch beim Bau des heutigen Schlosses in den achtziger Jahren des 16. Jahrhunderts beseitigt.

PhDr. Lukáš **Hlubek**, Vlastivědné muzeum v Olomouci, náměstí Republiky 5, 771 73 Olomouc, Česká republika, *hlubek@vmo.cz*

Mgr. Hana **Dehnerová**, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Horní náměstí 25, 779 00 Olomouc, Česká republika, *dehnerova.hana@npu.cz*, ORCID 0000-0002-4130-2545

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.